

VLIV EVROPSKÝCH UNIFIKAČNÍCH TENDENCÍ NA SOUČASNOU PODOBU NÁVRHU INSTITUTU BEZDŮVODNÉHO OBOHACENÍ

JAN SÝKORA

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

Abstract in original language

V české právní doktríně je obecně patrná malá pozornost, věnovaná institutu bezdůvodného obohacení. Přitom jde o institut, který v soukromém právu obvykle zastává významnou systémovou úlohu. Cílem příspěvku je zhodnotit vliv evropských unifikačních snah v podobě DCFR na současné znění návrhu tohoto institutu v připravovaném občanském zákoníku.

Key words in original language

Bezdůvodné obohacení; DCFR; nový občanský zákoník.

Abstract

There is relatively a very few contributions to the institution of Unjustified Enrichment in the Czech jurisprudence, in spite of fact that Unjustified Enrichment represents substantial systemic part of any modern code of a private law. This contribution is (in that particular aspect) intended to evaluate influence of the DCFR on present drafted version of the Czech Civil Code.

Key words

Unjust enrichment; unjustified enrichment; DCFR; new civil code.

Institut bezdůvodného obohacení je v české právní doktríně překvapivě zpracován pouze v nemnohých monografiích, což může přispívat k dojmu, že jde o institut v českém soukromém právu pouze doplňující, druhotný a nehodný bližší pozornosti, zejména v kontextu přípravy rozsáhlé rekodifikace celého systému českého soukromého práva¹. Přestože bezdůvodné obohacení v praxi rozhodně nepředstavuje „spící“ institut a rozhodovací činnost českých i československých soudů se v průběhu platnosti jeho úpravy v současné podobě stačila vypořádat s velkým množstvím skutkových variant i procesních problémů², náležitého docenění

¹ Která ovšem díky politickým peripetiím, zmítána koncepční nestabilitou, dospěla do fáze schválení ministerského návrhu, posvěceného stanoviskem Legislativní rady vlády při svém 50. zasedání ve dnech 7. až 9. dubna 2009, a to vládním usnesením č. 510 ze dne 27. 4. 2009. Tehdy bylo uloženo ministru spravedlnosti návrh dopracovat do konečného znění, aby mohl být Vládou předložen k projednání v Parlamentu ČR.

² Přehled dosavadní judikatury uceleně podává publikace *Lavický, P. Přehled judikatury ve věcech bezdůvodného obohacení*. Praha: ASPI, a. s., 2006.

se mu dostává teprve v současnosti³. Vždyť i po značnou dobu průběhu rekodifikačních prací zůstávala podoba institutu oproti platné úpravě beze změn a k zásadnímu přehodnocení úpravy došlo až v roce 2008.

Zájem o teoretické zpracování bezdůvodného obohacení je však v jiných státech nepoměrně větší a můžeme vycházet z četných cizojazyčných monografií⁴ i komparativních studií⁵. Tomu se však nelze divit, neboť hlavní skutkové podstaty bezdůvodného obohacení pocházejí již z justiniánského práva a přestože angloamerická právní kultura tento institut historicky nikdy nepřevzala, v minulém století spontánně zformulovala principy takového institutu, které lze úspěšně komparovat s jeho protějšky kontinentálních právních systémů. I v samotné dopracované podobě Návrhu společného referenčního rámce (DCFR)⁶, představeného v roce 2008 jako odpověď na zadání Evropské komise k ustanovení nového modelového standardu soukromého práva v rámci *acquis*, je tomuto institutu věnována celá poslední VII. kniha o celkem 23 obsáhlých člancích.

Co činí bezdůvodné obohacení natolik implicitní součástí systému soukromého práva výstižně charakterizuje třeba právě citát J. Gordleyho v kontextu angloamerické právní vědy: „*I don't think it is helpful to speak about a law of restitution, as though it were a coherent entity, when it rests, not on some coherent principle, but on the need in disparate cases to fill the gaps left by other branches of law*“⁷. Ostatně i v systematice kontinentálního soukromého práva pocítujeme obdobné potíže, pokud se snažíme rozhodnout, zda vyvěrá více z práva závazkového či deliktního⁸.

³ Zejména ve stati *L. Tichého* Bezdůvodné obohacení, základní pojmy a návrh občanského zákoníka. In Sborník statí z diskuzních fór nad občanským zákoníkem. XI. Beroun, Eva Rozkotová – IFEC, 2008. Str. 75 an.

⁴ Za všechny např. *Gordley, J.* Foundations of Private Law: Property, Contract, Unjust Enrichment. Oxford: Oxford University Press, 2006.

⁵ Např. Unjust enrichment: the comparative legal history of the law of restitution. Ed. *Schrage, E. J. H.* 2. vyd. Berlin: Duncker und Humblot, 1999.; vybrané kapitoly (zejm. 4 a 8) z řady International Encyclopedia of Comparative Law, X. svazek, editovaný *Peterem Schlechtriemem; Johnston, D. & Zimmermann, R.* (eds). Unjustified Enrichment: Key Issues in Comparative Perspective. Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

⁶ Překlad DCFR (verze leden 2008) do češtiny lze získat na této URL: „<http://www.vskv.cz/KPR/prehlc.php>“.

⁷ *Gordley, J.*, cit. d., s. 417. Volně přeloženo (pozn. aut.): *Nemyslím, že lze hovořit o právu restituce, jako kdyby spočívalo na pevných zásadách, když ve skutečnosti pomáhá zaplňovat mezery v právu v nejrůznějších situacích jiných oblastí práva.*

⁸ Srov. *Tichý, L.*, cit. d., str. 85.

Přesto není univerzalita institutu bezdůvodného obohacení přijímána všeobecně a bezvýhradně, o čemž svědčí už sama historie jeho úprav na našem území, kde se opakovaně sváří tendence přesně vymezit přípustné situace restituce plnění na jedné straně s tendencí připustit univerzální subsidiaritu restituce na straně druhé. Jinými slovy přetrvává doktrinální dilema mezi kazuistickým řešením, zhojujícím jen vybrané situace neospravedlnitelného majetkového přesunu, a mezi demonstrativní úpravou, plnící více univerzálnější úlohu garanta ekonomické spravedlnosti s respektem k nevyhnutelnosti přetrvávání mezer v jakkoliv sofistikovaném systému soukromého práva. Z pohledu komparativního je napříč dalšími zejména evropskými právními řády patrná diferenciacie dle téhož kritéria, tedy od obnovení individuální ekonomické spravedlnosti, kde kodifikace bezdůvodného obohacení chybí zcela, přes model taxativního výčtu situací, až konečně po generální klauzuli bezdůvodného obohacení⁹, jejíž nejdůslednější podobu zřejmě představuje úprava nizozemského občanského zákoníku¹⁰.

Cílem tohoto příspěvku je zhodnotit dosavadní podobu úpravy bezdůvodného obohacení v návrhu nového občanského zákoníku ve vztahu k evropským pokusům ustavit modelovou podobu univerzálního soukromého práva. Pro úplnost je nutno zmínit již *Úmluvu OSN o smlouvách o mezinárodní koupi zboží* (CISG), jejíž původ se datuje od roku 1968 pověřením UNCITRAL k vypracování sjednocujícího obchodního smluvního modelu, což vyústilo ve sjednání CISG v roce 1980. Přestože tato úmluva představuje pouze užší okruh obchodních závazkových vztahů a bezdůvodné obohacení jako takové neupravuje a věnuje se pouze následkům zaniklých smluv, souběžně s ní ale i na jejím základě byly vypracovány pozdější *Principy evropského smluvního práva* (PECL)¹¹, které s CISG sdílejí velké množství normativního textu.

PECL představuje iniciativu Evropských společenství vytvořit uniformní model obchodního závazku, aplikovatelný nejen na závazkové vztahy s mezinárodním prvkem, ale volitelně i na vztahy čistě vnitrostátní povahy, pokud si strany jejich použití určí a kolizní nebo jiné normy příslušného státu to připouští. Rovněž PECL výslovně neupravuje kategorii nároků z bezdůvodného obohacení. Stanovuje pouze různé nároky ze zrušené

⁹ Srov. *Tichý, L.*, cit. d., str. 87 an.

¹⁰ Která v čl. 6:212 bez dalšího stanovuje (pozn.: překlad aut.), že „*Kdo se na účet jiného bezdůvodně obohatí, je v přiměřené době povinen nahradit újmu poškozeného až do výše vlastního obohacení*“.

¹¹ Výsledky činnosti jednotlivých uskupení Komise pro evropské smluvní právo byly publikovány postupně ve třech verzích v letech 1995, 1998 (1999) a 2003 a kromě CISG její úpravu inspirovalo mezinárodní soukromé právo a v kompromisní podobě i právní řády jednotlivých zemí (pozn. aut.).

smlouvy a to samostatně pro případy její *neplatnosti* dle čl. 4, *zrušení* dle čl. 9 a *neučinnosti* dle čl. 15 PECL, které představují zcela oddělené situace. Ani toto vývojové řešení se nezdá být pro celistvou úpravu bezdůvodného obohacení nikterak významné¹².

Projekt Společného referenčního rámce je z podnětu Evropské komise rozvíjen skupinou vybraných akademiků od roku 2003 až do současnosti, přičemž koncem roku 2009 byla publikována jeho očekávaná rozsáhlá komentovaná verze. V jeho zadání bylo původně deklarováno celkem šest cílů¹³, které tento projekt relativně nejlépe charakterizují. Především je to (1)nástroj pro budoucí legislativní práce v rámci *acquis*, (2)interpretační nástroj pro rozhodování ESD, (3)nástroj pro národní legislativu členských států, (4)soubor pravidel pro kontraktační volbu práva ze strany jednotlivců, (5)pedagogicky zamýšlený soubor nejlepších a nejuniverzálnějších dostupných pravidel k řešení dané hmotněprávní otázky a konečně jako (6)výchozí stupeň pro případný ještě hlubší stupeň integrace evropského soukromého práva (zejm. *Evropský občanský zákoník*). Již nyní je zřejmé, že tvůrci dokonce přesáhli takto vymezené cíle a připravované konečné znění včetně poznámkového aparátu má spíše charakter systémové kodifikace závazkového práva¹⁴. Dlužno však podotknout, že takový poměrně ambiciózní cíl záhy narazil na nesouhlasná stanoviska Rady z roku 2008, která nepočítají s účely pod bodem 3 jinak, než na absolutně dobrovolné bázi, a především ani s bodem 6 jak v závazné tak v opční variantě.

Ačkoliv by bylo zdánlivě logičtější zabývat se spíše vztahem k návrhu *Evropského občanského zákoníku*, připravovaného *Studijní skupinou pro Evropský občanský zákoník* (v čele Ch. von Bar) ¹⁵, než-li úpravou v DCFR, s ohledem na téměř totožné znění a menší význam bude v tomto textu pominut. Stejně tak pro omezený rozsah příspěvku pominu další významné iniciativy, které však dosud k probíranému tématu ve svém postupu nedospěly¹⁶.

¹² Srov. *Tichý, L.*, cit. d., str. 84.

¹³ Podle *Whittaker, S.* The 'Draft Common Frame of Reference'. An Assessment. Z pověření Min. spravedlnosti UK, Simon Whittaker, 2008. Dostupné na URL: „http://www.justice.gov.uk/publications/docs/Draft_Common_Frame_of_Reference__an_assessment.pdf“.

¹⁴ Srov. *Whittaker, S.*, cit. d., str. 78 an.

¹⁵ Aktuální znění z prosince 2005 je dostupné na URL: „http://www.sgecc.net/pages/downloads/articles_27.02.06.doc“.

¹⁶ Celkový přehled je v české literatuře dostupný např. v textu *Břicháček, T.* Otazníky kolem Společného referenčního rámce pro evropské smluvní právo. In čas. *Jurisprudence*, ročník 2009, číslo 5, str. 20 (současně publikováno pod ASPI LIT33204CZ).

Prvním bodem zastavení při porovnání úpravy institutu bezdůvodného obohacení v DCFR a návrhu nového občanského zákoníku (dále jen *občanský zákoník*) je samotná základní koncepce jeho pojetí. Autoři občanského zákoníku ostatně i v důvodové zprávě DCFR jako jeden z inspiračních zdrojů uvádějí, byť rozhodně ne jako jediný ani jako nejvýznamnější. Zvolená úprava představuje v obou případech komplexní pojetí, založené na generální klauzuli, demonstrativním výčtu situací a jednotném systému předpokladů vzniku nároku. Autoři občanského zákoníku nicméně formulačně vyšli ze současné úpravy.

Významným rozdílem obou úprav je odmítnutí principu subsidiarity bezdůvodného obohacení (VII - 7:102) v DCFR, které tvůrci odůvodnili i přes obavy oponentů z toho, že budou obcházena jiná ustanovení o nárocích, poněkud lakonicky tím, že institut má koneckonců pouze doplňkový charakter¹⁷¹⁸. Tomu odpovídá systémové nezařazení nároku na vrácení plnění ze zrušení smlouvy či smlouvy, od které bylo odstoupeno, do VII. knihy DCFR, což lze ovšem spíše než nedůslednost v chápání skutkových podstat bezdůvodného obohacení ze strany jeho tvůrců připsat inspiraci ve zcela odlišné koncepci takového nároku¹⁹. Oproti tomu autoři občanského zákoníku zvolili v § 2853 model subsidiarity s tím, že s ohledem na quasidelikt ní povahu institutu je takové řešení vhodnější. Nepochybně tím reagují i na dosavadní stav koncepční nejasnosti vztahu žalob z bezdůvodného obohacení a jiných nároků²⁰.

Autoři DCFR zvolili k otázce tradičního členění skutkových podstat nediferencující přístup a neuplatní se tak v něm dělení po vzoru německého na *Leistungskonditionen* a *Nichtleistungskonditionen* a ani na *condictio indebiti* a ostatních typových nároků²¹. Ačkoliv takový přístup tradičně sdílí i česká platná úprava, autoři občanského zákoníku se k takovému dělení

¹⁷ *Zimmermann, R.* (ed.) *Grundstrukturen eines Europäischen Bereicherungsrecht*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2005. ISBN 9783161485473. Str. 277.

¹⁸ Ani já se nedomnívám, že by vyloučení subsidiarity představovalo významné rozkolísání integrity soukromého práva, jsou-li splněny skutkové znaky pro oba konkurující si nároky. Vybrané důsledky, např. v délkách promlčecí doby či nejrůznější procesní souvislosti, nepředstavují natolik závažný problém, aby se předešlo nezamýšleným důsledkům nota bene nové právní úpravy a vzniku mezer v právu, zvláště pokud je smyslem nové úpravy univerzalita.

¹⁹ Srov. výklad *Tichý, L.*, cit. d., str. 97 an.

²⁰ Podrobně např. *Spáčil, J.* Vztah vlastnické žaloby na vydání věci k žalobám z některých jiných právních vztahů. In čas. Právní fórum, ročník 2005, číslo 8, str. 305 (současně publikováno pod ASPI LIT27206CZ).

²¹ *Smits, J.* Bezdůvodné obohacení v návrhu českého občanského zákoníku – z evropské perspektivy. In Švestka, J., Dvořák, L., Tichý, L. (eds.) *Sborník statí z diskuzních fór nad občanským zákoníkem*. XI. Beroun, Eva Rozkotová – IFEC, 2008. Str. 71.

částečně vrací úpravou v § 2855 odst. 1 věta první. Není však zřejmé z jakého důvodu a čím je ospravedlněna konkurence s ustanovením § 2852 odst. 2, které již *condictio indebiti* obsahuje.

K naopak nepochybnému a výraznému přehodnocení platné úpravy došlo v otázce výluky vydání a rozsahu vydání předmětu bezdůvodného obohacení v § 2859 a násl. Autoři zde s výslovným odkazem na normativní text DCFR precizují výluky ze základního pravidla pro případ nežádoucího paradoxního následku²² a výši náhrady v různých situacích.

Téma lze tedy uzavřít s konstatováním, že evropské unifikační tendence se na kodifikačním úsilí českých autorů připravovaného občanského zákoníku konkrétně v institutu bezdůvodného obohacení odrazily a to nikoliv okrajově – zatímco zbytek občanského zákoníku je jimi (alespoň podle důvodové zprávy) takřka nedotčen. Samozřejmě to lze přisoudit především časové koordinaci příprav nejmladších pasáží a zveřejnění výstupů DCFR. Oproti jiným pasážím občanského zákoníku jsou relativně nejmladší a dosud ani nebyly vypořádány všechny výhrady²³ či alespoň odůvodněno, proč by měly být považovány za liché. Přirozeně je tak navrženým formulacím stále co vytknout, ale nikoliv ve smyslu vznášení požadavku na pouhou recepční nebo kompilační kodifikaci, jako spíše na důkladné promyšlení navržených konstrukcí, neboť i sebeověřenější formulace jsou činěny součástí zcela nového a nevyzkoušeného systémového celku kodexu.

Zatím nejčerstvější výsledek evropského úsilí o unifikaci soukromého práva však může oslavit malé pomyslné vítězství, neboť v nikoliv nevýznamném rozsahu předčil i očekávání Rady a přímo ovlivnil legislativu členského státu.

Literature:

- Břicháček, T. Otazníky kolem Společného referenčního rámce pro evropské smluvní právo. In čas. *Jurisprudence*, ročník 2009, číslo 5, str. 20 an.
- Gordley, J. *Foundations of Private Law: Property, Contract, Unjust Enrichment*. Oxford: Oxford University Press, 2006. 481 s. ISBN 0199291675

²² Zejm. připadá v úvahu absolutně neplatná kupní smlouva v případě již spotřebovaného zboží (pozn. aut.).

²³ *Tichý, L.*, cit. d., str. 106 an.

- Johnston, D. & Zimmermann, R. (eds). *Unjustified Enrichment: Key Issues in Comparative Perspective*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
- Lavický, P. *Přehled judikatury ve věcech bezdůvodného obohacení*. Praha: ASPI, a. s., 2006. 416 s. ISBN 8073572087
- Schrage, E. J. H. (ed.) *Unjust enrichment: the comparative legal history of the law of restitution*. 2. vyd. Berlin: Duncker und Humblot, 1999. ISBN 3428079825
- Schlechtriem, P. (ed.) *International Encyclopedia of Comparative Law*, X. svazek. ISBN 9041118055
- Smits, J. *Bezdůvodné obohacení v návrhu českého občanského zákoníku – z evropské perspektivy*. In Švestka, J., Dvořák, L., Tichý, L. (eds.) *Sborník statí z diskuzních fór nad občanským zákoníkem*. XI. Beroun, Eva Rozkotová – IFEC, 2008. Str. 66 an.
- Spáčil, J. *Vztah vlastnické žaloby na vydání věci k žalobám z některých jiných právních vztahů*. In čas. *Právní fórum*, ročník 2005, číslo 8, str. 305.
- Tichý, L. *Bezdůvodné obohacení, základní pojmy a návrh občanského zákoníka*. In Švestka, J., Dvořák, L., Tichý, L. (eds.) *Sborník statí z diskuzních fór nad občanským zákoníkem*. XI. Beroun, Eva Rozkotová – IFEC, 2008. ISBN 9788090420908 Str. 75 an.
- Whittaker, S. *The 'Draft Common Frame of Reference'. An Assessment*. Z pověření Min. spravedlnosti UK, Simon Whittaker, 2008. 168 s.
- Zimmermann, R. (ed.) *Grundstrukturen eines Europäischen Bereicherungsrecht*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2005. ISBN 9783161485473

Contact – email
77092@mail.muni.cz